

3 UJEMANJE

Uvod

Zmagati na loteriji, kupiti avto, voziti prehitro, zdrsni s ceste ... Vse to so dogodki. Kako jih izrazimo v slovenskem znakovnem jeziku? Potrebujemo **glagole** in **samostalnike**.

- Glagoli označujejo **dogodke**: ZMAGATI, KUPITI, VOZITI, ZDRSNITI ...
- Samostalniki označujejo **udeležence** v dogodkih: LOTERIJA, VOZNIK, AVTO, CESTA ...

Pogosto je v enem samem dogodku vključenih več udeležencev. Kako vemo, kakšno vlogo imajo v dogodku? Za prepoznavanje vlog udeležencev ima vsak jezik svoj sistem. Ta sistem ima dva dela: **znakovni red** in **ujemanje**. Sklop *Znakovni red* (5) bo predstavljen posebej, v tem sklopu (3) pa bomo predstavili ujemanje.

- V temi (3.1) bomo preverili, kako samostalni postane označevalec udeležencev v dogodku.
- V temi (3.2) bomo našli vloge, ki jih lahko dobi udeleženec v dogodku.
- V temi (3.3) bomo pokazali prilagajanje glagola udeležencem – to imenujemo ujemanje.
- V temi (3.4) bomo iskali načine, kako izraziti ujemanje, kadar ročno ujemanje v slovenskem znakovnem jeziku ni mogoče – odkrili bomo pomožni glagol.
- V temi (3.5) bomo raziskovali posebnosti in izjeme pri ujemanju, na primer obratne glagole in povratne glagole.

3.1 Postavljanje v prostor

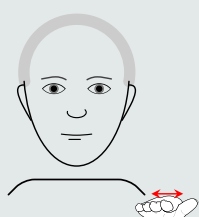
Kretalci, ki kretamo od rojstva, imamo občutek za slovenski znakovni jezik in naravno vemo, da moramo nekatere samostalnike postaviti v prostor. V tej temi bomo razložili, kako in zakaj to naredimo.

Samostalniki v jeziku opravljajo različne funkcije. Ena od njih je, da označujejo. Označujejo kaj? Osebe, stvari in pojme v resničnem ali izmišljenem svetu. Kateri samostalnik je **označevalec**? V slovenskem znakovnem jeziku (in tudi v drugih znakovnih jezikih) je označevalec tisti samostalnik, ki smo mu priredili individualen kretalni prostor. Kako to storimo?

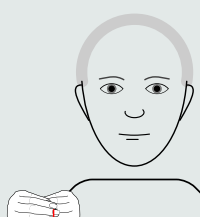
Obtelesni in prostorski samostalniki

Prostorski samostalniki

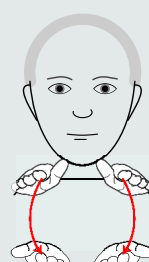
Nekateri samostalniki so odkretani v nevtralnem kretalnem prostoru (kratica 'NPK'), na primer (58). To so **prostorski samostalniki**.

(58) a. OTROK

b. SOSED

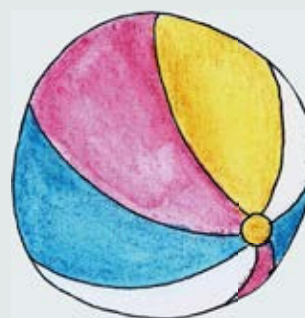
c. ŽOGA

Prostorskemu samostalniku zlahka priredimo individualni kretalni prostor: odkretamo ga izven nevtralnega kretalnega prostora. Če imamo dva samostalnika, enega odkretamo skrajno desno (59a) in drugega skrajno levo (59b). Če imamo še tretjega, tega odkretamo na sredini (59c). Individualni kretalni prostor bomo označevali kar s podpisanimi črkami: *a*, *b*, *c*.

(59) a. OTROK_{desno} → OTROK_a

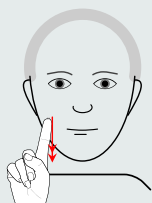
b. SOSED_{levo} → SOSED_b

c. ŽOGA_{sredina} → ŽOGA_c

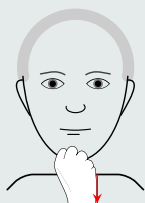

Obtelesni samostalniki

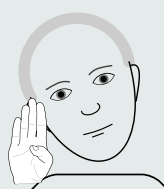
Nekateri samostalniki so odkretani na telesu (60). To so **obtelesni samostalniki**.

(60) a. MAMA

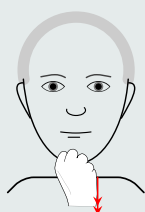

b. JABOLKO1

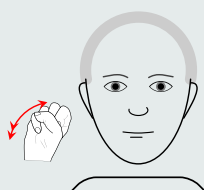

c. FANT

Obtelesnemu samostalniku ne moremo spremeniti kretalnega prostora. Če bi tak samostalnik odkretali v nevtralnem kretalnem prostoru ali na drugem mestu na telesu, bi se povsem spremenil njegov pomen. Če bi kretnjo JABOLKO namesto na bradi odkretali v nevtralnem kretalnem prostoru, bi dobili kretnjo KIMATI.

(61) a. JABOLKO1

b. KIMATI+++

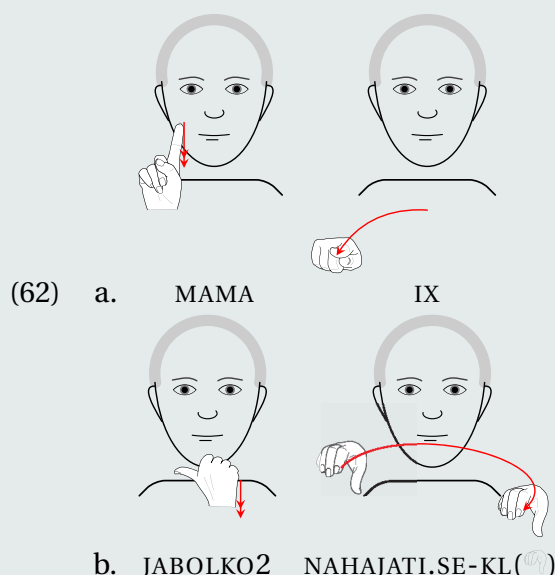
To pomeni, da obtelesnega samostalnika ne moremo spremeniti v označevalca tako, da ga odkretamo v individualnem kretalnem prostoru. Rabimo torej drugačen način.

Samostalnik brez stavka nikoli ni postavljen v prostor. Kadar pa imamo samostalnik v stavku in hočemo z njim označiti nekaj v resničnem ali izmišljenem svetu, mu moramo določiti individualni kretalni prostor. Obtelesni samostalnik postavimo v prostor tako, da mu dodamo prostorsko kretnjo in/ali prostorsko mimiko (nagib glave ali telesa, smer pogleda).

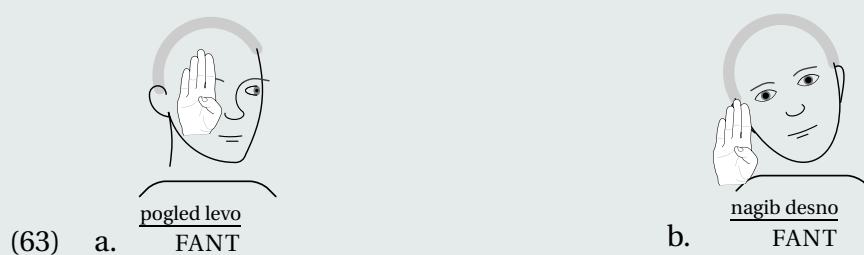

Kako postavimo v prostor obtelesni samostalnik?

Obtelesni kretnji dodamo kretnjo, ki jo lahko odkretamo v individualnem kretalnem prostoru – kazalno kretnjo $IX_{to/tisto}$ oziroma $IX_{tu/tam}$ (62a) ali klasifikatorski glagol NAHAJATI.SE-KL (62b).

Obtelesni kretnji dodamo mimiko, ki jo lahko usmerimo v individualni kretalni prostor – pogled (63a) ali nagib glave (63b).

Na ta način samostalnik postavimo v prostor, pri čemer samostalnik postane označevalec. Samo samostalnik, ki označuje, lahko predstavlja udeleženca v dogodku. Kaj so udeleženci in kakšne so njihove vloge? Odgovor najdemo v temi o udeleženskih vlogah (3.2).

3.2 Udeleženske vloge

V stavku imamo lahko več ali manj samostalnikov. Vsak samostalni, ki je označevalec, lahko postane udeleženec in dobi svojo udeležensko vlogo.

Vršilec, prejemnik in pasivec

Vzemimo primer dogodka (64). Kdo je udeležen v njem? PUNCA, FANT in JABOLKO.

(64)

Vsak udeleženec ima svojo vlogo. Kaj so vloge udeležencev v dogodku (64)?

- Punca je tisti udeleženec, ki dogodek sproži in izvede. Zato je **vršilec**.
- Fant je tisti udeleženec, ki ima od dogodka korist (ali škodo). Zato je **prejemnik**.
- Jabolko je tisti udeleženec, ki ga dejanje neposredno zadeva, vendar v njem ni aktiven. Zato je **pasivec**.

Če se poveča število punc (65a), bodo skupaj še vedno predstavljale enega vršilca. Če se poveča število fantov (65b), bodo skupaj še vedno predstavljali enega prejemnika. Če se poveča število jabolk (65c), bodo skupaj še vedno predstavljala enega pasivca.

(65) a.

b.

c.

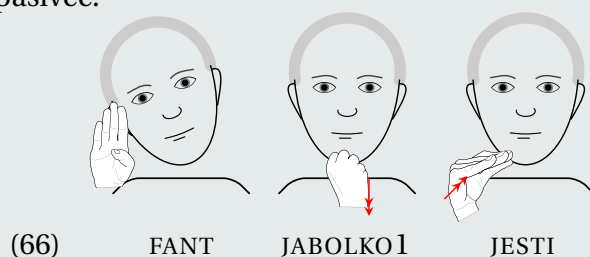
Za razumevanje stavka je bistveno, da znamo vsak samostalni pravilno povezati z njegovo udeležensko vlogo. To storimo pomočjo:

- zdrave pameti;
- znakovnega reda;
- ujemanja.

Čeprav bomo v nadaljevanju zdravo pamet, znakovni red in ujemanje razložili posebej, v resnici vse troje hkrati prispeva k pravilni povezavi samostalnika in vloge.

Prepoznavanje udeleženskih vlog s pomočjo zdrave pameti

Zdrava pamet pomaga pri določevanju, katero udeležensko vlogo ima kateri samostalnik. Glagol, ki pomeni zavestno dejanje, zahteva udeleženca, ki tako dejanje lahko izvrši – živega in mislečega. Primer? Ker vemo, da ima FANT zmožnost, da nekaj poje, JABOLKO pa te zmožnosti nima, sklepamo, da je v stavku (66) FANT vršilec in JABOLKO pasivec.

Kaj pa, če so vsi samostalniki živi, premični in človeški? V tem primeru moramo njihove udeleženske vloge prepoznati glede na **znakovni red** ali glede na **ujemanje**.

Seznam udeleženskih vlog je v vseh jezikih po svetu enako urejen, in sicer **vršilec > prejemnik > pasivec**. Udeleženske vloge na tem seznamu se običajno po vrsti povezujejo s samostalniki, kot se ti pojavijo v stavku. Prvi samostalnik v stavku povežemo s prvo vlogo, drugi samostalnik v stavku z drugo vlogo itd. Na ta način točno vemo, kateri samostalnik ima katero udeležensko vlogo. Pogoji za takšen način povezovanja je osnovni znakovni red. Če je prišlo do spremembe znakovnega reda, ta način ni več mogoč. Poglejmo si primer prepoznavanja udeleženskih vlog iz osnovnega znakovnega reda.

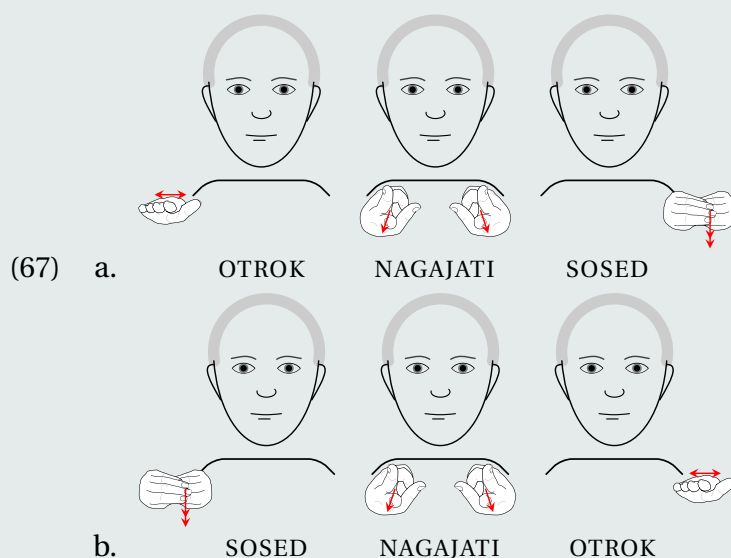

Prepoznavanje udeležencev iz znakovnega reda

Imamo dogodek NAGAJATI. Ker vemo, kaj pomeni NAGAJATI, pričakujemo, da bosta v stavku dva udeleženca in da bo vloga prvega vršilec, drugega pa pasivec. Prvi samostalni v stavku povežemo s prvo vlogo, drugi samostalni v stavku povežemo z drugo vlogo. Prvi samostalni bo torej vršilec, drugi samostalni pa pasivec.

1. prvi samostalni v stavku →	1. vršilec
2. drugi samostalni v stavku →	2. pasivec

Če najprej odkretamo OTROKA, bo OTROK vršilec in SOSED pasivec (67a). Če najprej odkretamo SOSEDA, bo SOSED vršilec in OTROK pasivec (67b).

V slovenskem znakovnem jeziku lahko udeleženske vloge prepoznamo tudi s pomočjo prilagajanja glagolskega gibanja. To imenujemo ujemanje. Ujemanje predstavlja tema (3.3).

3.3 Ročno ujemanje

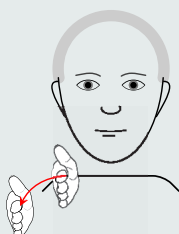
V vsakem jeziku obstaja sistem za identifikacijo samostalnikov in prepoznavanje njihovih udeleženskih vlog. Samostalnike identificiramo po njihovem mestu kretanja, njihove vloge pa prepoznavamo po:

- zdravi pameti;
- znakovnem redu;
- glagolskem ujemanju.

V predhodni temi smo razložili, kako prepoznamo vlogo udeleženca glede na zdravo pamet in glede na osnovni znakovni red v stavku. Sedaj pa bomo pokazali, kako udeleženca prepoznamo s pomočjo ujemanja. Za začetek si oglejmo, kako se glagol ujema z dvema udeležencema.

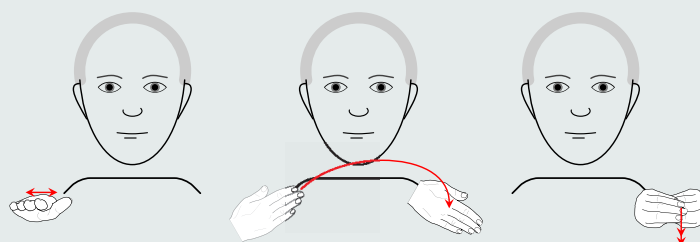
Ročno ujemanje – dva udeleženca (prehodni glagol)

Imamo glagol OBISKATI. To je glagol, ki je v slovarju slovenskega znakovnega jezika odkretan v nevtralnem kretalnem prostoru, in sicer takole:

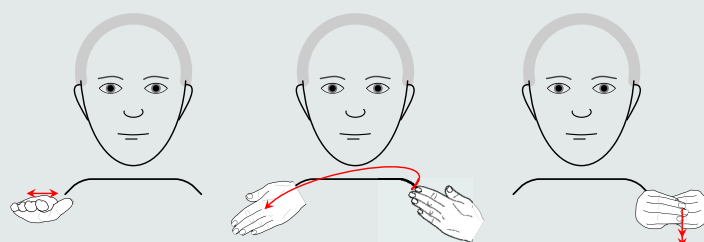

(68) OBISKATI0

Glagol OBISKATI zahteva ob sebi dva udeleženca: vršilca in pasivca, na primer samostalnika OTROK in SOSED. OTROK je odkretan v desni polovici kretalnega prostora (kretalni prostor "a"), sosed pa v levi (kretalni prostor "b"). Imamo dve možnosti, kako bomo ti kretnji povezali v stavek:

(69) a. OTROK OBISKATI1 SOSED

b. OTROK OBISKATI2 SOSED

- V primeru (69a) se glagol OBISKATI začne na desni (kretalni prostor "a") in se konča na levi (kretalni prostor "b"). Stavek ustreza situaciji (70a). To pomeni, da je OTROK vršilec in SOSED pasivec.
- V primeru (69b) se glagol OBISKATI začne na levi (kretalni prostor "b") in se konča na desni (kretalni prostor "a"). Stavek ustreza situaciji (70b). To pomeni, da je OTROK pasivec in SOSED vršilec.

(70) a.

b.

Glagola v stavku ne odkretamo kot v slovarju, ampak ga prilagodimo tako, da ga:

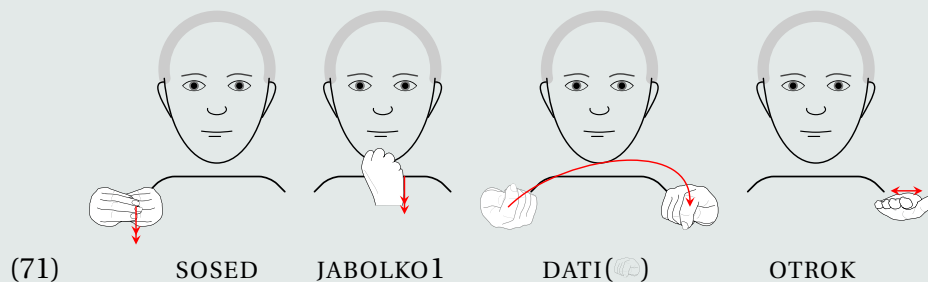
- Začnemo v kretalnem prostoru tistega udeleženca, ki ima vlogo višje na seznamu⁵ vlog;
- Končamo v kretalnem prostoru tistega udeleženca, ki ima vlogo nižje na seznamu vlog.

To prilagajanje glagolske kretnje imenujemo **ujemanje**. Glagol se lahko ujema samo z dvema udeležencema. Kaj se zgodi, če so v stavku trije udeleženci?

⁵Spomnimo se, da je seznam vlog urejen takole: **vršilec > prejemnik > pasivec**.

Ročno ujemanje – trije udeleženci

Če imamo v stavku vršilca, prejemnika in pasivca, glagol začnemo v kretalnem prostoru vršilca in ga končamo v kretalnem prostoru prejemnika (71). Pasivec ne sodeluje v ujemanju. Primer (71) torej pomeni, da je sosed jabolko dal otroku.

Pomožni glagol, ki je dodatna možnost za izražanje ujemanja pri obtelesnih glagolih, bomo predstavili v naslednji temi (3.4).

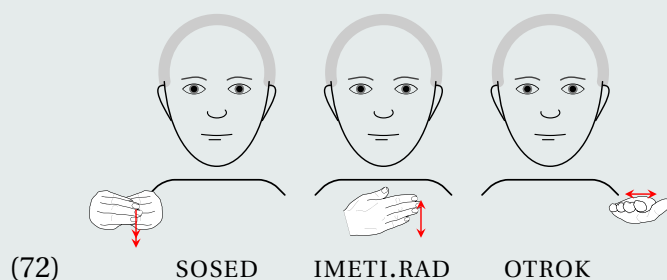
3.4 Ujemalni pomožni glagol (LOK)

V slovenskem znakovnem jeziku ujemanje lahko izrazimo s pomožnim glagolom. V tej temi bomo raziskali njegovo uporabo.

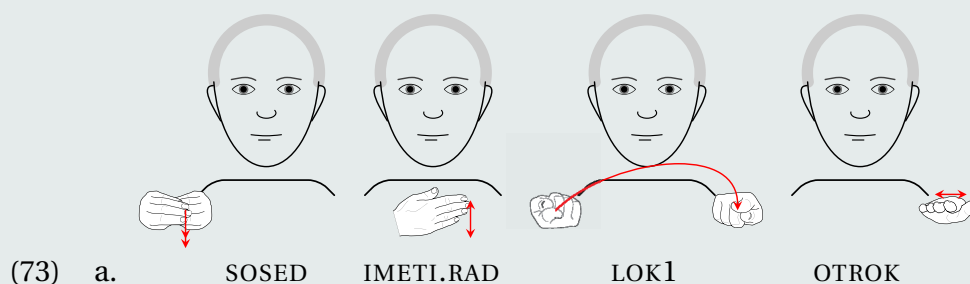
Glagoli, ki so odkretani na telesu (na primer IMETI.RAD), ne omogočajo ročnega ujemanja med glagolom in samostalnikom. V tem primeru ujemanje lahko izrazimo s pomočjo posebne kretnje za izražanje ujemanja. To je kretnja LOK.

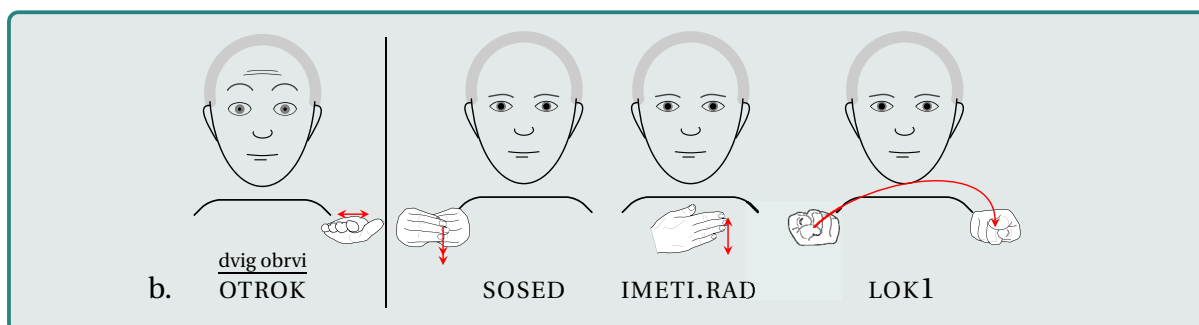
Zakaj potrebujemo ujemanje?

IMETI.RAD je obtelesni glagol. Čeprav z njim ne moremo označiti ujemanja, je stavek (72) razumljiv, saj smo uporabili osnovni znakovni red za stavke z dvema udeležencema; prvi samostalni je torej vršilec, drugi pa pasivec.

Vendar stavki redko stojijo sami zase; njihov znakovni red se pogosto premeša zaradi drugih jezikovnih procesov (na primer poudarkov). V stavku z obtelesnim glagolom ne smemo premešati znakovnega reda, saj sicer ne bi več vedeli, kdo je vršilec in kdo pasivec. Če pa v stavek z obtelesnim glagolom dodamo LOK (73a), lahko poudarimo kretnjo OTROK in znakovni red poljubno premešamo, pa bo še vedno jasno, kdo je vršilec in kdo pasivec (73b).

Kaj je LOK?

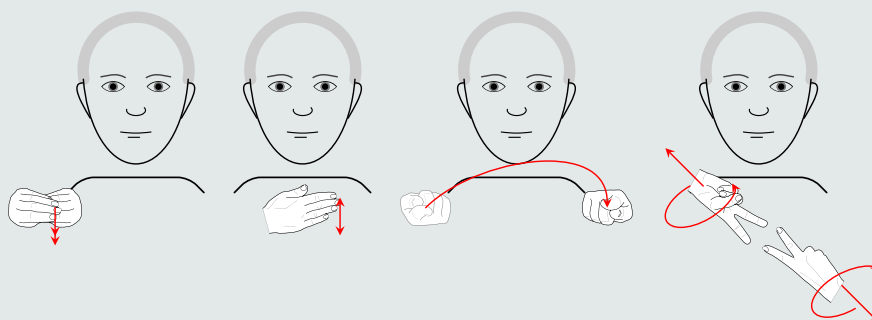
- LOK v stavku ničesar ne doda k slovarskemu pomenu glagola, zato kretalci pogosto sploh ne vedo, da to kretnjo uporabljajo. LOK je torej **slovnična kretnja**. To nakazuje tudi njegova oblika roke – odkretan je z iztegnjenim kazalcem, saj je verjetno nastal s povezavo dveh zaporednih **kazalnih kretenj**, kazalne kretnje pa so prav tako slovnične kretnje.
- LOK začnemo v kretalnem prostoru udeleženca, ki ima višjo udeležensko vlogo, in končamo v kretalnem prostoru udeleženca, ki ima nižjo vlogo. S tem označimo:
 1. kateri udeleženec je **vršilec** in kateri udeleženec je **pasivec**;
 2. kateri udeleženec je **prejemnik** in kateri udeleženec je **pasivec**;
 3. kateri udeleženec je **vršilec** in kateri udeleženec je **prejemnik**.
- LOK torej pokaže **ujemanje**. Ker to stori namesto glagola in ker nima svojega lastnega pomena, je LOK **pomožni glagol**. Oglejmo si njegovo rabo.

Ob katerih samostalnikih?

LOK se uporablja le, če sta udeleženca živa in človeška (73a).

Primer (74) ni slovničen, ker je en udeleženec sicer živ in človeški (SOSED), drug udeleženec pa ni živ in ni človeški (ŠPAGETI).

(74) * SOSED IMETI.RAD LOK1 ŠPAGETI

Kje v stavku se pojavi pomožni glagol LOK?

Na katerem mestu v stavku?

Pomožni glagol se običajno nahaja neposredno za **glavnim glagolom** (75).

(75) SOSED_a IMETI.RAD **aLOK_b** OTROK_b.

Lahko pa ga dodamo šele po koncu stavka. V tem primeru je pomožni glagol **samostojen stavek** in služi kot dodatno pojasnilo predhodnega stavka (76).

(76) SOSED_a IMETI.RAD OTROK_b. **aLOK_b**.

Ob katerih glagolih se pojavi pomožni glagol LOK?

Ob katerih glagolih?

Pomožni glagol LOK se uporablja z glagoli, ki ne morejo samostojno pokazati ročnega ujemanja. Največja skupina so obtelesni glagoli, kot je na primer IMETI.RAD iz primera (73a). Pomožnega glagola LOK ne uporabljamo z glagoli, ki lahko sami pokažejo ročno ujemanje (na primer glagol OBISKATI):

(77) *SOSED_a aOBISKATI_b **aLOK_b** OTROK_b.

Pogosto se pomožni glagol uporabi tudi ob prehodnih glagolih, ki jim dodamo enega udeleženca (NALITI); ob glagolih z začetkom na telesu (VIDETI), obratnih glagolih (VZETI) in povratnih glagolih (ČESATI). Več o teh glagolih v naslednji temi (3.5).

3.5 Posebnosti ujemanja

Nekaterim glagolom ne moremo spreminjati mesta kretanja, v katerem se začnejo oziroma končajo. To pomeni, da ročno ujemanje ni mogoče. Pokazali smo že, da ob takih glagolih lahko uporabimo ujemalno mimiko in/ali ujemalni pomožni glagol. V tej temi pa bomo pregledali seznam takih glagolov.

Glagoli brez ročnega ujemanja

V slovenskem znakovnem jeziku imamo štiri skupine glagolov, ki ne omogočajo izražanja ujemanja s pomočjo prilagajanja začetne oziroma končne točke glagolovega gibanja.

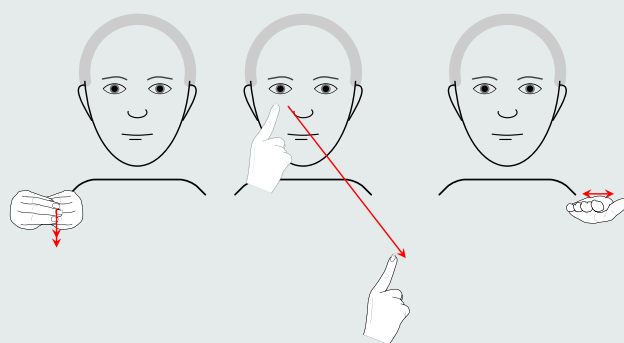
1. Prostorski glagoli brez gibanja

Glagol PONIŽEVATI je sicer odkretan v prostoru, vendar z gibanjem ne povezuje dveh kretalnih prostorov. Zato je običajno odkretan v kretalnem prostoru pasivca – ujema se s pasivcem. Da izrazimo, kateri udeleženec ima katero vlogo, lahko poleg takega glagola uporabimo: osnovni znakovni red (78a) ali pomožni glagol LOK (78b).

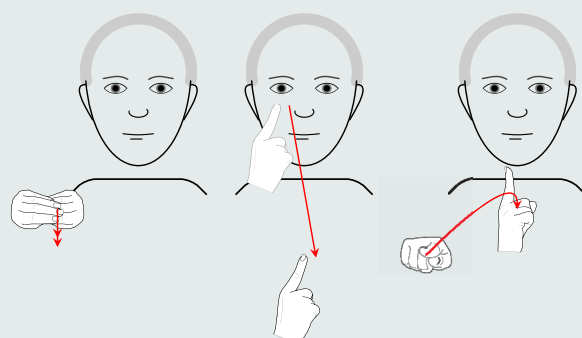
- (78) a. SOSED_a PONIŽEVATI_b OTROK_b
 b. SOSED_a PONIŽEVATI_b aLOK_b OTROK_b

2 Glagoli z začetkom na telesu

Glagol VIDETI se začne na telesu (pri očeh) in konča v prostoru. Le njegova končna točka se lahko prilagodi kretalnemu prostoru udeleženca. Da izrazimo, kateri udeleženec ima katero vlogo, uporabimo: osnovni znakovni red (79a) ali pomožni glagol LOK (79b). Pozor! Pomožni glagol LOK moramo uporabiti, če je pasivec prva oseba – torej IX₁ ('jaz'), kot v (79b). V tem primeru glagol VIDETI odkretamo v slovarski obliki (z začetkom pri očeh in koncem v nevtralnem kretalnem prostoru).

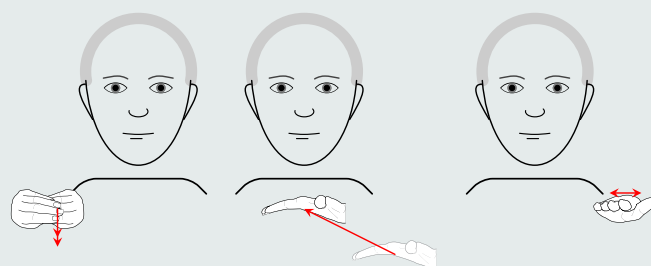
- (79) a. SOSED VIDETI OTROK

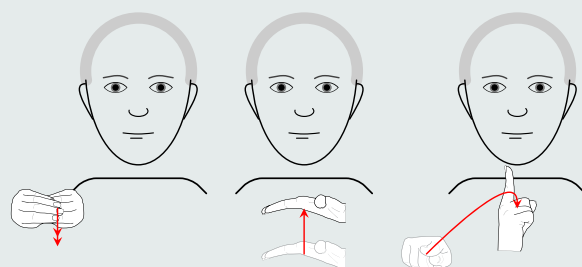
b. SOSED VIDETI LOK3

2.2 Glagoli s koncem na telesu

Glagol DOBITI se začne v prostoru in konča ob telesu, in sicer na prsih. Le njegova začetna točka se lahko prilagodi kretalnemu prostoru udeleženca. Da izrazimo, kateri udeleženec ima katero vlogo, uporabimo: osnovni znakovni red (80a) ali pomožni glagol LOK (80b). LOK moramo uporabiti, če je pasivec prva oseba – torej IX₁ ('jaz'), kot v (80b). V tem primeru je glagol DOBITI odkretamo v slovarski obliki (z začetkom v nevtralnem kretalnem prostoru in koncem pri telesu).

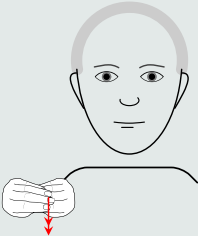
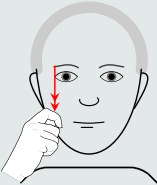
(80) a. SOSED DOBITI OTROK

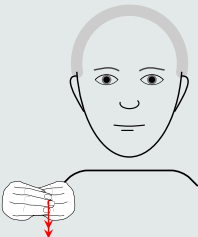
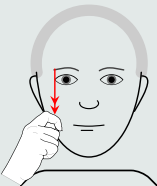
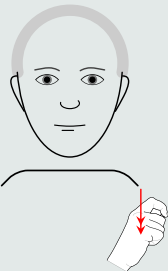

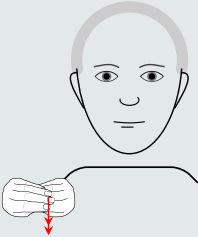
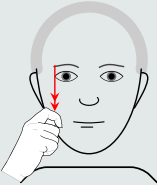
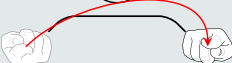
b. SOSED DOBITI LOK3

3.1 Obtelesni glagoli – povratni

Glagol BRITI je v celoti odkretan na telesu, in sicer na licu. Ne more se prilagoditi nobenemu kretalnemu prostoru. To je glagol, pri katerem sta vršilec in pasivec običajno ena in ista oseba (81a). Če vršilec ni ista oseba kot pasivec, moramo glagol še enkrat ponoviti v kretalnem prostoru pasivca (81b) in/ali uporabiti pomožni glagol LOK (81c).

(81) a. SOSED BRITI

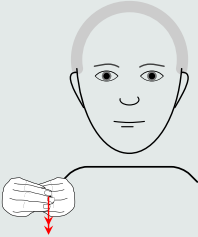
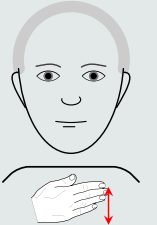
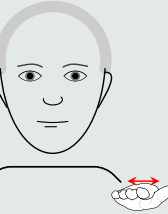
b. SOSED BRITI BRITI2

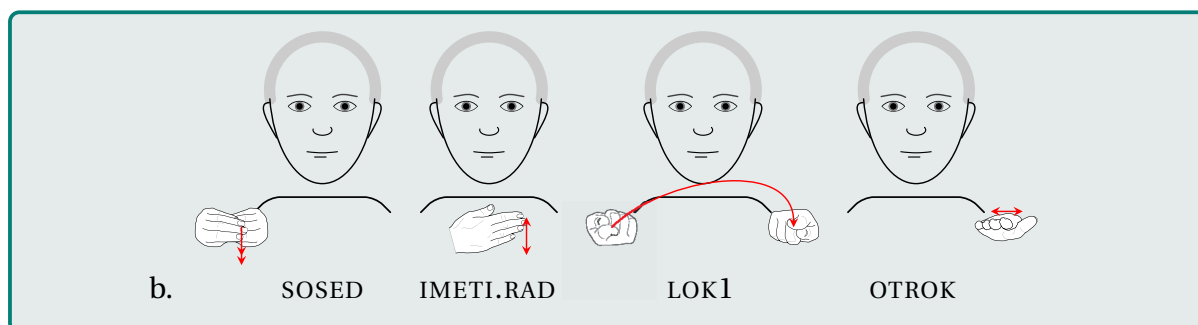
c. SOSED BRITI LOK1

3.2 Obtelesni glagoli – prehodni

Glagol IMETI.RAD je v celoti odkretan na telesu, in sicer na prsih. Ne more se prilagoditi nobenemu kretalnemu prostoru. Da izrazimo, kateri udeleženec ima katero vlogo, uporabimo: osnovni znakovni red (82a) ali pomožni glagol LOK (82b).

(82) a. SOSED IMETI.RAD OTROK

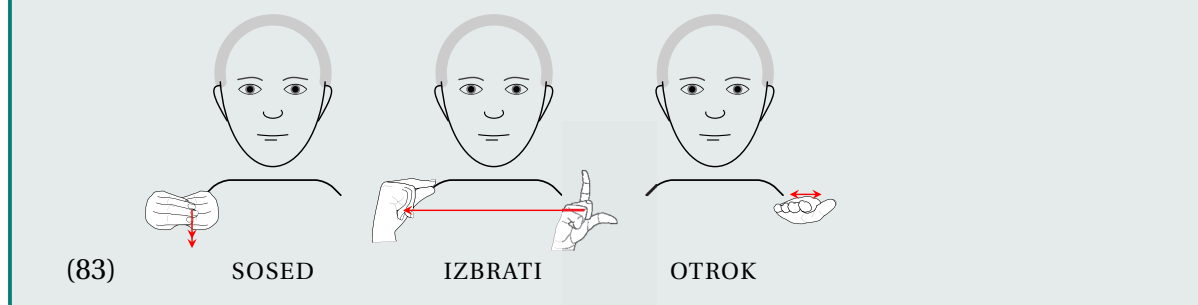

Pozor! Če ima glagol v slovenskem znakovnem jeziku možnost, da se ročno ujema le z enim udeležencem, je to vedno pasivec. Tudi v drugih znakovnih jezikih so jezikoslovci odkrili, da je ujemanje s pasivcem pogostejše kot ujemanje z vršilcem. To je zanimivo, ker je situacija v evropskih govornih jezikih ravno obratna, saj se v teh jezikih glagol pogostejše ujema le z vršilcem.

Zadnja posebnost ujemanja v slovenskem znakovnem jeziku so obratni glagoli. Obstaja namreč skupina glagolov, ki se ne začnejo v kretalnem prostoru vršilca in končajo v kretalnem prostoru pasivca, ampak ravno obratno. Začnejo se torej v kretalnem prostoru pasivca in končajo v kretalnem prostoru vršilca.

4. Obratni glagoli

Glagol IZBRATI se začne v prostoru pasivca in konča v kretalnem prostoru vršilca (83):

V skupino obratnih glagolov sodijo glagoli: IZBRATI, VZETI, UKRASTI, POSNEMATI, KOPIRATI, DOJETI in SPREJETI. Seznam glagolov ni dokončen. Zanimivo je, da je v vseh znakovnih jezikih podoben. Čeprav obstaja več različnih teorij, ki pojasnjujejo obratne glagole, zaenkrat še nimamo prepričljive razlage za njihovo nenavadno ujemanje.

Ujemanje je ena od prepoznavnih značilnosti naravnih človeških jezikov. Ko jezikoslovci naletijo na nov način sporazumevanja, najprej preverijo, ali ima ujemanje ali ne. Če ima ujemanje, je gotovo jezik! To je bila zadnja tema iz sklopa "ujemanje". Nadaljujemo s sklopom o klasifikatorjih (4).